

هوالمعلل

درآمدی بر خانواده و نظام خویشاوندی

(انسان‌شناسی خانواده و خویشاوندی)

دکتر محمد صادق فرید

سرشناسه: فرید، محمدصادق، ۱۳۱۹.

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر خانواده و نظام خویشاوندی / محمدصادق فرید.

مشخصات نشر: تهران: دانژه، ۱۳۸۷.

مشخصات ظاهری: ۳۲۰ ص.: جدول، نمودار. قطع: وزیری

شابک: 978 - 964 - 7932 - 48 - 6

یادداشت: چاپ قبلی: پشتون، ۱۳۸۳.

یادداشت: چاپ دوم.

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۹۵] - ۳۰۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: خانواده -- جنبه‌های جامعه‌شناختی -- تاریخ.

موضوع: زناشویی. خویشاوندی

رده‌بندی: ۱۳۸۷: د ۳۵ ف ۴۳ / HQV

رده‌بندی: ۳۰۶ / ۸۵

شابک: ۱۲۴۱۲۴۱ ملی

عنوان: درآمدی بر خانواده و نظم خویشاوندی (انسان‌شناسی خانواده و خویشاوندی)

مؤلف: دکتر محمدصادق فرید

صفحه آرا: اعظم‌الدین

مدیر تولید: داریوش

ناشر: دانژه

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شریف

شمارگان: ۵۵۰ نسخه

قطع: وزیری

نوبت چاپ: سوم - ۱۳۹۵

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۹۳۲ - ۴۸ - ۶

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف (ناشر) نشر یا بخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران: خیابان استاد مطهری - خیابان سلیمان خاطر (امیر اتابک) - کوچه اسلامی - شماره ۴/۲
کد پستی: ۱۵۷۸۶۳۵۸۱۱ صندوق پستی: ۴۱۶۶ - ۱۴۱۵۵ تلفن: ۸۸۸۴۶۴۸ - ۸۸۸۱۲۰۸۲ تلفکس: ۸۸۸۴۲۵۴۲

تلفن دفتر پخش: ۶۶۴۷۶۳۷۵ - ۶۶۴۶۲۰۶۱ فکس: ۶۶۴۷۶۳۸۹

فهرست

۹		مقدمه
۱۵	ازدواج	بخش اول
۱۷	ازدواج، تعریف و کارکردها	فصل اول
۲۳	نظریه‌های ازدواج	فصل دوم
۳۳	ازدواج در جوامع ابتدایی - فواید ازدواج	فصل سوم
۵۳	قواعد و عوامل موثر در ازدواج	فصل چهارم
۷۹	نظام همسرگزینی	فصل پنجم
۱۰۷	انواع ازدواج	فصل ششم
۱۲۳	زیستگاه زوجین بعد از ازدواج	فصل هفتم
۱۳۳	مراسم ازدواج	فصل هشتم
۱۳۷	خانواده	بخش دوم
۱۳۹	تعریف و کارکردهای خانواده	فصل اول
۱۴۹	پیدایش و سیر تحول خانواده	فصل دوم
۱۶۳	انواع خانواده	فصل سوم

۱۸۵	خویشاوندی	بخش سوم
۱۸۷	خویشاوندی و کارکردهای آن	فصل اول
۱۹۳	قواعد خویشاوندی	فصل دوم
۲۱۳	خصوصیات نظامهای خویشاوندی	فصل سوم
۲۲۵	اصطلاحات خویشاوندی	فصل چهارم
۲۳۳	تحول در نظام خویشاوندی	فصل پنجم
۲۳۷	نظامهای طبقه‌بندی خویشاوندی	فصل ششم
۲۵۱	خانواده در ایران	بخش چهارم
۲۵۳	خانواده در ایران	
۲۹۵		منابع فارسی
۲۹۹		منابع خارجی
۳۰۳		پیوستها
۳۰۵		واژه‌نما
۳۱۱		موضوع‌نما
۳۱۳		نام‌نما
۳۱۵		قوم‌نما
۳۱۷		جای‌نما

مقدمه

خانواده و شبکه پیرامون آن از ترکیب آنها به لحاظ نسبی و سببی تحت عنوان خویشاوندی بوجود می‌آید. مظهر اصلی اساسی پیدایی جامعه بشری و نظامهای حاکم بر آنست. فلاسفه اجتماعی جامعه را اساس و بدنه خانواده دانسته‌اند از آن جمله افلاطون خانواده را مظهر عشق و عدالت دانسته است.

پس از تحولات و دگرگونی‌های ناشی از انقلاب صنعتی اگرچه خانواده به عنوان یک نهاد مهم اجتماعی مورد توجه همگان و بویژه صاحب‌نظران و فیلسوفان اجتماعی بود ولی از نیمه دوم قرن نوزدهم که جامعه اروپایی تحت تأثیر تحولات نوآوریهای تکنیکی و اقتصادی قرار گرفت خانواده با شیوه‌های علمی از سوی دانشمندان مطالعه شد. از آن جمله می‌توان مورگان، انگلس، باخوفن، وسترمارک، مک‌لنن، بریفور و ... نام برد.

رویکرد محققان فوق بر مطالعه خانواده مبتنی بر خانواده به عنوان یک نهاد تاریخی است بدین جهت به بررسی سیر پیدایی و تحول و تکامل خانواده پرداختند. آن برای تحقق هدفهای خود و به منظور دستیابی به منشاء خانواده و چگونگی سیر تغییر و تکامل آن مطالعات خویش را از جوامع ابتدایی و نامتمدن آغاز کردند تا رابطه بین ساختار خانواده در جوامع ابتدایی را با جوامع متمدن امروزی بدست آورند. به سخن دیگر رویکرد محققین فوق بر مطالعه و بررسی خانواده رویکردی نظری با تکیه بر مشاهدات پژوهشی و مشارکتی در جوامع مختلف بوده است.

این گروه از محققین به تألیف و تدوین اطلاعات قوم‌شناسی و تاریخی دست زدند و از طریق انسانشناسی و مردم‌شناسی تاریخی روند پیدایی و تکامل نهاد خانواده را معرفی نمودند. مطالعات این محققین مورد تأیید امیل دورکیم جامعه‌شناس فرانسوی نیز قرار گرفت.

دگرگونیهای ناشی از نوآوریها و خلاقیت‌های تکنیکی حاصل از انقلاب صنعتی ساختار جامعه بالنسبه ایستا را به ساختاری تغییرپذیر و پویا تبدیل کرد بدین جهت در شبکه روابط اجتماعی، خانواده و خویشاوندی تغییراتی بوجود آمد که با تعادل پایدار جامعه سنتی پیشین هماهنگی نداشت بدین جهت مطالعه خانواده و خویشاوندی از رویکرد تاریخی و نظری عمده گرفت و به رویکرد مطالعات تجربی گرایش پیدا کرد. این زمان که با قرن بیستم و جنگ‌های اول و دوم جهانی مقارنه دارد جامعه‌شناسی خانواده را عنوان نمود. از جمله کسانی که بدین مسئله پیشقدم شده است ارنست بورگس^۱ قابل ذکر است وی با استفاده از نظریه کنش متقابل خانواده را به طریق تجربی مورد بررسی و مطالعه قرار داد و از آن پس جامعه‌شناسان در شوراهای اروپایی، آمریکایی و آسیایی با رویکردهای مختلف خانواده را به طریق تجربی مورد مطالعه قرار داده‌اند که معروفترین آنها تالکوت پارسونز است.

انسانشناس فرانسوی کلود لوی استراس با استفاده از رویکرد ساختی خانواده و خویشاوندی را به ویژه در جوامع ابتدایی مطالعه کرده است. از نتایج مهمی که استروس در مطالعات خویش بدست آورد و آنرا مطرح ساخت بیان نظریه میانه در ازدواج و خویشاوندی است.

در ایالات متحده آمریکا بعد از مورگان^۲ اساس نظراتی مانند پیتز مرداک، رالف لینتون، ابرام کاردینر، مارگریت مید و دیگران خانواده و خویشاوندی را با رویکرد انسانشناختی مورد مطالعه قرار دادند و بر کارکرد و نقش آن تأکید نمودند.

رالف لینتون و ابرام کاردینر که دو انسانشناس و روانشناس بودند نظریه "شخصیت اساسی"^۳ را مطرح کردند آنها یکی از عوامل موثر در شکل‌گیری و تکوین شخصیت اساسی را پرورش نخستین ذکر کرده‌اند که عمدتاً به خانواده مربوط می‌شود. به عقیده آنها شخصیت پایه در نهاد پایه "خانواده" پایه‌گذاری می‌شود لذا بزعم آنها و برطبق ضرب‌المثل فارسی "خشت اول گر نهد معمار کج، تا ثریا می‌رود دیوار کج" خشت اول شخصیت افراد برای ورود به جامعه بزرگتر در خانواده چیده می‌شود.

روت بندیکت در طبقه‌بندی فرهنگها و تحلیل و تفسیر پیرامون الگوهای فرهنگی نیز بر نقش نهاد پایه بر ساختار شخصیت افراد "مسالمت جو" یا "جنگجو" اشاره می‌نماید. به سخن دیگر در جوامعی که روابط افراد و خانواده براساس مشارکت و رعایت اصول تعامل و کنش متقابل پیوسته است نگرش این افراد برپایه قانونمندی، قانون‌شناسی، نظم‌شناسی و ... شکل می‌گیرد. بدیهی است که در چنین جوامعی انتقام‌جویی، قانون‌شکنی، هنجارشکنی و ... یا وجود ندارد و یا در حدی است که قابل شناسایی و کنترل است.

خانواده و خویشاوندی ضمن آنکه در ساختار شخصیت فردی افراد تأثیرگذار است افراد را برای ورود به جامعه بزرگتر آماده می‌کند لذا برای این منظور افراد عضو خانواده با سنن، آداب و رسوم، هنجارها، اعتقادات، نگرشهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و غیره آشنا می‌شوند تا احوال خود را با هدفهای فرهنگ جامعه مطابقت دهند. فرایند این تطابق و سازگاری جامعه‌پذیری است.

به این ترتیب خانواده، جزو راه و رسم زندگی جمعی را به اعضاء خود آموزش می‌دهد. نتیجه عمده و اساسی این آموزش‌آوری، تعادل، تبادل دانشها و مهارتها و انتقال فرهنگ است که به دنبال خود احساس امنیت اجتماعی را نزد افراد بوجود می‌آورد.

صاحب‌نظران معتقدند که اساسی‌ترین نیازهای انسان بعد از نیازهای بیولوژیکی، امنیت و حرمت است خانواده و به تبع آن جامعه تلاش دارد تا در فرایند کارکردهای متعدد و متنوع خود نیازهای اساسی افراد جامعه را محقق سازد.

آنچه که از مطالعه و بررسی تاریخی خانواد و خویشاوندی نزد جوامع گوناگون و در ادوار مختلف تاریخی نصیب ما می‌شود شناخت تفاوتها و گوناگونیایی است که در زمینه‌های مختلف مربوط به ازدواج، خانواده و خویشاوندی وجود دارد. شناخت این تفاوتها وسیله‌ای برای انجام مطالعات بین فرهنگی است که از این طریق تفاوتها و شباهتها عینیت می‌یابد. شباهتها ضمن اینکه زمینه‌های مشترک فرهنگی انسانها را کشف می‌کند، منجبات پذیرش تفاوتها به عنوان واقعیات موجود در جوامع بشری می‌شود که با قوم‌گرایی و نژادگرایی مخالفت داشته و اصل نسبیت فرهنگی را مورد تأیید و تأکید قرار می‌دهد.

مطالعات و تحقیقات مارگريت مید در جزیره ساموا و مقایسه نگرش دختران آمریکایی و ساموایی در مورد بلوغ یکی از مصادیق مهم این نظریه است. ضمن اینکه پدیده بلوغ نزد همه دختران اعم از جوامع متمدن و نامتمدن مشابه است اما نگرشها و الگوهای رفتاری

جوامع در این زمینه یکسان نیست. این تفاوت ناشی از گوناگونی در ساختار اقتصادی، اجتماعی و حتی جغرافیایی مناطق مختلف می‌باشد. شناخت منشاء تفاوتها ما را از ارزشداوری و پیشداوری در مورد دیگران برحذر می‌دارد.

کارکردهای اساسی ممنوعیت و محدودیتهایی که در ازدواج و در نتیجه تشکیل خانواده نزد جوامع مختلف اعم از متمدن و نامتمدن وجود دارد بقاء و دوام جامعه را به لحاظ روانی، ژنتیکی، جسمانی، دموگرافیک و غیره تضمین می‌کند. تئوریا و نظریه‌های مذهبی، فرهنگی، اسطوره‌ای و ... ضامن و پشتوانه این کارکردها است که در بخشهای مربوط به هر یک از راجل ازدواج، خانواده و خویشاوندی مورد بررسی قرار گرفته است.

مضامیر عمده این ممنوعیتها و محدودیتها نظام توتیمیک در جوامع ابتدایی، علوم و اعتقادات در جوامع متقدم است که همواره مورد توجه صاحب‌نظران و محققین بوده است. خانواده به تبع آن خویشاوندی شبکه وسیعی از ارتباطات را بوجود می‌آورد که حمایت و یآوری اعضا آن را کارکردهای اساسی آن است. شبکه خویشاوندی در مدیریت اقتصادی - اجتماعی، سیاسی، جنگ و غیره نقش عمده‌ای را ایفاء می‌کند.

در حال حاضر در اکثر نقاط جوامع بشری بویژه کشورهای جهان سوم ساختار اقتصادی - اجتماعی جامعه تحت تأثیر شبکه خویشاوندی است. بررسی سیر تحول و تکامل صنعت و مدیریت سیاسی در کشورهای توسعه یافته کارکرد اساسی خانواده و خویشاوندی را در تأسیس شرکتهای بزرگ تولیدی و صنعتی و حتی حزبی نمایان می‌سازد به نحوی که در چگونگی ازدواج بین اعضاء گروه خویشاوندی قرارند خاصه حاکم شده است.

توانائیهای اقتصادی، ارث، انتقال حاکمیت سیاسی و ... از جمله عواملی هستند که تحت تأثیر ساختار شبکه خویشاوندی می‌باشند. این تأثیر نه تنها در جوامع نامتمدن مشاهده می‌شود بلکه به نحو چشمگیری در جوامع متمدن و حتی پیشرفته امروزی جاری دارد.

درک اهمیت نقش و کارکردهای خانواده در جامعه امروز بویژه که شبکه رسانه‌ها و سازمانهای رسمی بخشی از آنها را بخود اختصاص داده و ماهیت خانواده را از آنچه که انتظار می‌رود تهی نموده از وظایف عمده و اساسی سازمانهای آموزشی و علمی بویژه دانشگاهها است. با آنکه اکثریت اساتید محترم و فاضل دانشگاهها بر این مهم متفق‌الرأی می‌باشند اما تاکنون تعداد اندکی تحقیق و کتاب در این زمینه منتشر شده است. قلت منابع در این زمینه در پائین بودن سطح آگاهی نسل امروز تأثیرگذار خواهد بود. امید می‌رود که صاحب‌نظران

و اساتید فرزانه آثار و تحقیقات خود را به صورت تحقیقی در اختیار دانشجویان و دیگران قرار دهند.

همانگونه که اشاره شد آثار اندکی با عناوین ویژه مربوط به خانواده و ازدواج منتشر شده‌اند. این در حالی است که در کلیه کتب منتشر شده میانی جامعه‌شناسی که خوشبختانه تعداد آنها کم نیست فصلی به خانواده اختصاص یافته که طبعاً نمی‌تواند همه جنبه‌های تخصصی مربوطه را دربرداشته باشد.

آنچه که تحت عنوان "درآمدی بر نظام خانواده و خویشاوندی" منتشر می‌شود حاصل یک دهه تحقیق، بررسی و آموزش در دوره‌های مختلف کارشناسی و کارشناسی‌ارشد در دانشگاه‌های مختلف کشور است که شامل چهار بخش است.

بخش اول اختصاص به ازدواج به عنوان مهمترین عامل تشکیل خانواده دارد. در این بخش سعی شده تا مفاهیم و نظریات صاحب‌نظران مختلف مطرح شود، سیر تحول و تکامل ازدواج، قواعد و محرمیتها و محرومیتها از جوامع نامتمدن تا جوامع متمدن مورد بررسی قرار گیرد. این بخش شامل فصول متعددی است که هر یک از فصول به یکی از جنبه‌های مختلف ازدواج اختصاص یافته است.

در بخش دوم خانواده به عنوان فرایند ازدواج مطرح شده، تعاریف، نظریه‌ها، کارکردها و انواع خانواده با طبقه‌بندی جدیدی مورد بررسی قرار گرفته. این بخش نیز شامل چند فصل است که هر یک از فصول به یکی از جنبه‌های مختلف خانواده اختصاص یافته است. بخش سوم به بررسی نظام خویشاوندی اختصاص دارد که همانند بخشهای دیگر تعاریف، مفاهیم، نظریات، کارکردها، اصطلاحات خویشاوندی را اقسام خویشاوندی مورد بررسی قرار گرفته است.

بخش چهارم به درآمدی بر خانواده و نظام خویشاوندی در ایران اختصاص می‌یافته که امیدوارم سر آغازی برای تحقیق و پژوهشی گسترده و مستقل در این زمینه باشد. اثر حاضر با آنچه که تاکنون مورد استفاده علاقمندان قرار گرفته محدودی متفاوت است. زیرا آثار منتشر شده عمدتاً جنبه جامعه‌شناختی دارند در حالیکه این اثر علاوه بر آنکه به جنبه‌های جامعه‌شناختی خانواده و خویشاوندی اشاره دارد بر رویکردهای مردم‌شناختی نیز تأکید کرده است.

نظریات و انتقادهای علمی و مفید صاحب‌نظران محترم در اصلاح چاپ‌های بعدی کتاب را مفتنم می‌شمارم و قبلاً از این بابت سپاسگزاری می‌نمایم.
زحمات و کوشش بی‌دریغ نشر دانه در انتشار چاپ دوم این اثر موجب سپاسگزاری است.

محمدصادق فرید

۱. مهمترین آثاری که تا زمان انتشار این کتاب با عنوان تخصصی خود به علاقمندان عرضه شده است عبارتند از:

جامعه‌شناسی خانواده دکتر باقرساروخانی، ساختهای خانواده در ایران، دکتر جمشید بهنام، جامعه‌شناسی تاریخی خانواده مارتین سگالن، ترجمه حمید الیاسی، منشاء خانواده و دولت، فردریک انگلس ترجمه قاسمی، خانواده به منزله ساختاری در مقابل جامعه، هایدی روزن بام ترجمه دکتر محمدصادق مهدوی، جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج، آندره میشل، ترجمه فرنگیس اردلان، خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام، پرفسور علی‌اکبر مظاهری، ترجمه عبدالله توکل و ...